

DOI: 10.26104/NNTIK.2022.95.57.040

Кожоназарова Б.М.

КЫРГЫЗ ЭЛИНИН МАКАЛ-ЛАКАПТАРЫНДАГЫ
ЖАШТАР МАСЕЛЕСИ

Кожоназарова Б.М.

ПРОБЛЕМЫ МОЛОДЕЖИ В ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ
КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА

У. Kozhonazarova

PROBLEMS OF YOUTH IN PROVERBS AND NICKNAMES
OF THE KYRGYZ PEOPLE

УДК: 821.512.154+398.9

Кыргыз элинин оозеки чыгармаларынын ичинен макал-лакаптар өзгөчө ой туюмду чагылдырган кыска формадагы философиялык ой корутунду. Адам табияты, тааным жөн-дөмдүүлүгү, жашоосунун маңызы чагылдырылат жана түрдүү жаш-курактык өзгөчөлүгүнө талдоо жасалат. Макалдар адамдын эстетикалык табитин, этикалык жүрүм-турумун жөнгө салып, тарбиялоочу, жашоого багыт берүүчү функцияны аткарат. Жаш адамдарга, жаштык курактын өзчөлүгүнө карата айтылган макал-лакаптар келечектеги инсандык сапаттардын калыптануусуна зор таасирин тийгизет. Алар регулятивдик милдетти аткарып, жаш адамдын дүйнөтаанымынын калыптануусуна, инсандык баалуулуктарынын өсүп-өнүгүүсүнө өбөлгө түзөт. Изилдөөнүн негизги максаты – кыргыз элинин жаштар маселесине карата айтылган макал-лакаптарына философиялык рефлексия жасоо. Изилдөөнүн милдети катары жаштар тууралуу айтылган макал-лакаптардын философиялык маанисине талдоо жүргүзүү жана алардын адам болмушундагы ролун ачып көрсөтүү эсептелет. Макалада адамдын курактык жактан калыптануусунун өзгөчөлүктөрүнө, акыл-эс жөндөмдүүлүгүнө, билим-тажрыйбага ээ болуусуна, үй-бүлө баалуулуктарын өздөштүрүүсүнө байланыштуу айтылган макал-лакаптарга философиялык анализ жасалды. Изилдөөдө диалектикалык анализ жана синтез, тарыхый-салыштырма ыкмалары, ырааттуулук, себептүүлүк принциби колдонулду.

Негизги сөздөр: жаш, жаштар, макал-лакап, акыл, тааным, жөндөмдүүлүк, жаштар тарбиясы, курак.

Пословицы и поговорки кыргызского народа представляют собой краткую форму философского умозаключения, которая отражает мировосприятие народа. В них анализируются природа человека, его познавательные способности, смысл жизни разных возрастных особенностей личности. Пословицы формируют эстетические вкусы, этические поведения человека и выполняет воспитательную и поведенческую функцию. Пословицы и поговорки о молодежи, об особенностях молодости, оказывают большое влияние на формирование будущих личностных качеств. Они способствуют становлению мировоззрения молодых людей и развитию человеческих ценностей. Основная цель исследования – проведение философской рефлексии на пословицы и поговорки кыргызского народа, посвященные вопросам становлению мировоззрения молодых людей и развитию человеческих ценностей. Основная цель исследования – проведение философской рефлексии на пословицы и поговорки кыргызского народа, посвященные вопросам становлению мировоззрения молодых людей и развитию человеческих ценностей. В статье проводится философский анализ пословиц, связанных с особенностями развития человека, его умственных способностей, знаний и опыта, развития семейных ценностей. В исследовании использовались диалектический анализ и синтез, историко-

сравнительные методы, принцип системности и причинности.

Ключевые слова: молодость, молодежь, пословицы и поговорки, разум, познание, способность, воспитание молодежи, возраст.

Proverbs and sayings of the Kyrgyz people are a short form of philosophical reasoning, which reflects the worldview of the people. They analyze the nature of man, his cognitive abilities, the meaning of life of different age characteristics of the individual. Proverbs form aesthetic tastes, ethical behavior of a person and perform an educational and behavioral function. Proverbs and sayings about youth, about the characteristics of youth, have a great influence on the formation of future personal qualities. They contribute to the formation of the worldview of young people and the development of human values. The main purpose of the study is to conduct a philosophical reflection on the proverbs and sayings of the Kyrgyz people, dedicated to youth issues. The objective of the study is to analyze the philosophical meaning of proverbs and sayings about youth and to identify their role in human life. The article provides a philosophical analysis of proverbs related to the peculiarities of human development, his mental abilities, knowledge and experience, the development of family values. The study used dialectical analysis and synthesis, historical and comparative methods, the principle of consistency and causality.

Key words: youth, proverbs and sayings, mind, knowledge, ability, education of youth, age.

Ар бир этнос менен кошо жаралып, анын болмушун, таанымын, кулк-мүнөзүн, ак-карасын, жашоо-тиричилигин, өйдө-ылдыйын чагылдырып келген руханий баалуулуктардын бири – макал-лакаптар. Бул элдик оозеки чыгармачылыктын бир формасы катары өнүгүп, коомдук турмушта, күнүмдүк жашоодо өз ордун таап, дүйнөтаанымдын калыптануусунда чоң роль ойногон руханий мурас. Ал эстетикалык табитти, адеп-ахлакты, жүрүм-турумду калыптандыруучу регулятивдик кызматты да аткарып келген. Ушуга байланыштуу биздин бул макалада кыргыз элинин макал-лакаптарындагы жаштар тууралуу айтылып келген ой-пикирлер, алардын маани-маңызы, жаштардын дүйнөтаанымынын калыптануусундагы орду талдоого алынмакчы.

Изилдөөнүн максаты – кыргыз элинин макал-лакаптарындагы жаштар маселесине философиялык өңүттө талдоо жүргүзүү. Ушул максатка ылайык изилдөөдө макал-лакаптардын онтологиялык табия-

тына, гносеологиялык маани-маңызына анализ жүргүзүү, адеп-ахлактын ролуна философиялык рефлексия жасоо милдети коюлду.

Кыргыз эли эң байыркы элдерден экендиги тарыхый жактан тастыкталып гана тим болбостон өзгөчө маданиятты жараткан этнос катары белгилүү болду. Социалдык-экономикалык турмушуна жараша материалдык жана руханий маданиятты жаратып, бүгүнкү күнгө чейин өнүктүрүп келди. Руханий маданиятынын өнүгүү процесси элдик оозеки чыгармачылыкты жаратуу, эволюциялаштыруу менен тыгыз байланышта. Кыргыз фольклору элибиздин тарыхынын, социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн гана проекцияланышы болбостон этнофилософия, этнопедагогика, этнопсихология ж.б.у.с. этникалык баалуулуктардын топтому, таалим тарбиянын нускамасы. Кыргыз эли бекеринен «Манас» эпосун энциклопедиялык чыгарма деп атаган жок. Бул төгүндөн эле келип чыкпады, аны илимий изилдөөнүн, тестологиялык талдоонун натыйжасында ушундай улуу тезис келип чыкты. Башка баатырдык жана турмуштук эпостор да элдин дүйнөтаанымын чагылдырып, бүгүнкү күнгө чейин жетти. Бул тууралуу кыргыздын жүзү болгон Ч.Айтматов мындай деген: «Киргизи – один из древнейших народов Центральной Азии. За свою многовековую историю они достигли исключительно высокого развития эпической культуры. Длительное существование кочевого народа в своеобразных исторических условиях (отсутствие письменности и изобразительного искусства, постоянная борьба с сильными феодальными государствами за свою свободу и независимость) при высокой поэтической одаренности привело к возникновению и расцвету сказочного эпического жанра. Киргизы вложили в свои эпосы то, что многие другие народы отобразили в описаниях истории, в художественной литературе, театре, картинных галереях и скульптуре» [1, 10-б.]

Элдик оозеки чыгамачылыктын бир формасы катары макал-лакаптар байыркы мезгилде эле пайда болуп, муундан муунга өткөрүлүп, тарыхый-маданий өнүгүү менен улам жаңысы пайда болуп анын кору көбөйүп келген. Макал-лакаптар мазмуну жагынан кыска, аткарган кызматы жагынан терең маңыздуу, тарбиялык мааниси жагынан ар тараптуу философиялык чыгарма. Ал элдин гносеологиялык, онтологиялык, этикалык, эстетикалык, аксиологиялык көз караштарын чагылдырат. Тематикасы жагынан ар түрдүү болуп адам жашоосу, багытталышы, жашоосунун маңызы сыяктуу маселелерди, адамдын онтогенези: төрөлүү, балалыгы, жаш чагы, жетилген мезгили, улгайган курагы жөнүндө философиялык ойлорду чагылдырат. Коомдогу ар түрдүү социалдык катмарга, алардын кесиптик ишмердүүлүгүнө, адеп-ахлагына карата насааттарды айтат.

Мындан аркы оюубузду макал-лакаптардагы жаш курактагыларга, жаштык маселесине карата айтылган ойлорду талдоо менен улантсак. Анткени жогоруда белгилегендей макалдар элибиздин тарыхый эстелиги гана болбостон түрдүү социалдык катмарлар боюнча философиялык идеяларды изилдөөгө мүмкүндүк берүүчү ой корутунду.

Кыргыз эли оозеки чыгармалары, анын ичинде, макал-лакаптары аркылуу жаштарды тарбиялап, дүйнөтаанымын калыптандырган. Ар бир курактын өзгөчөлүнө жараша макалдарды үйрөтүп тарбиялап келген. Биринчи кезекте макалдар жаштарга карата алардын өсүп өнүгүүсү, эрезеге жетүүсү, коомдо өз ордун табуусу тууралуу насаат айтат. Алсак, «Аз көбөйт, азган - оңолот. Жарды - байыйт, жаш - чоңоёт» - [6, 13-б.] - деп мезгилдин өзгөрүлмөлүүлүгүн, убакыттын алга карай жылып турарын эскертет. Бул диалектикалык өнүгүү процессин, себеп-натыйжалык байланышты көрсөтүп жатат. Жекелик, бирөө бара-бара көп боло тургандыгы, жамандык жакшы турмуш менен алмашаары, жаш адам жетилип, калыптанаары тууралуу мазмун берилген. Бул жаштарга карата насаат ирээтинде айтылган. Адам болушу бир ордунда, өзгөрүүсүз эле турбастан жамандыкты жеңүүгө, жакшылыкка, өзүнүн инсан катары калыптандырууга багыттала турганын көрсөтөт. Кыргыз элинде мындай макал бар:

Чийки бышып даамына келет,
Жаш чоңоюп алына келет,
Азган айланып элине келет [6, 38-б.]

Мында ар кандай өсүмдүк, мөмө бышып даамына келсе, жаш адам чоңоюп, калыптанып инсан болоору айтылат. Жаш бала татыктуу тарбия, пайдалуу билим алып, коом үчүн бараандуу, пайдалуу салым кошкон, үй-бүлө күтүп, дени сак муун улантып, татыктуу тарбия бере турган жаштын орду-жолу көрсөтүлөт. Жаш куракта бардык шык-жөндөмдү калыптандыруу зарыл, антпесе ал эр жеткенде адам ээ болчу сапаттардын куру калат. Ошондуктан элибизде «Жаш кезде коркок болсо, Карыганда чоркок болот», - деп айтышат. Маани-маңызын талдай турган болсок, ымыркайдын төрөлгөндөн баштап келечегине кам көрүү милдеттендирилет. Балалык чагынан анын адеп-ахлагына тыкыр көңүл буруу, анын эркин өсүүсүнө мүмкүнчүлүк берүү аркылуу жоопкерчиликтүү, аракетчил, чебер, иш билги адамдын калыптануусуна көңүл буруу маанилүү экендигин айтылат. Анткени адамдын жаш чагы – «алтын так» – бул жашоодо, баскан жолунда из калган сыяктуу ар бир учурдун, курактын эч нерсеге алмашкыс, баалуулугу бар. Жаштыктын алтын убагын улуу муун өздөрүнүн басып өткөн учурун эстеп эскерешет.

Жаштык – адам өмүрүнүн өзгөчө мезгили, кайталангыс баалуулук. Бул курактагылар эмгектенген, жакшыны жасаган, баалуулуктарды жараткан өзгөчө адамдардын тобу. Алар дене-түзүлүшү жагынан калыптанган, күчтүү, акыл жагынан тунук, ой-туюму, кабылдоосу өскөн жандар. Ар тараптуу мүмкүнчүлүккө ээ болгон, жаңыны жараткан, эскини бузуп жок кылган, зыяндууну залалсыздандырган, пайдалууну өнүктүргөн күч. Жаш курактагылар эмгектин ээси, билимдин кени жана ойдун ачкычы катары мазмун менен форманы пайда кылган инсандар. Бул тууралуу элибизде бир нечелеген макалдар бар.

Жаш – күчү менен,
Кары – кеңеши менен.
Жаштын кайраты бар,
Карынын айбаты бар.
Жашында берсин (кылсаң) мээнетти,
Карыганда берсин (көрөсүң) дөөлөттү [6, 98-б.]
Кары келсе – ашка,
Жаш келсе – ишке.
Карыга аш тийсе,
Жашка иш тийет [6, 105-б.]

Макалдарда адам курагынын ар бир учуруна баа берип, социалдык турмуштагы, үй бүлөдөгү орду белгиленген. Жогорудагы макалдардан белгилүү болгондой «жаш» түшүнүгү кайрат-күчтүн, акыл-эстин, мээнеткечтиктин, эмгекке болгон аракеттин символу. Ошол эле учурда жаштарды эмгекчилдикке, билим алганга үндөө менен коом үчүн болуп көрбөгөндөй чоң күч, келечек экенин түшүнүүгө түрткү берет.

Жаштардын басканы – жыргал,
Карылардын жатканы – жыргал.
Жаштык бар жерде, жалын бар.
Жаштык кезиң мастык кез.
Кары уйкуну сүйөт,
Жаш күлкүнү сүйөт [6, 105-б.]

Бул курак эмгектенүү, окуп, билим алуу менен эле чектелбестен, оюн күлкү, жыргалчылык, бактылуу көз ирмем, сүйүү сезимдерине бай кызуу, курч, тайманбаган мезгил. Өзгөчөлөнгөн, кайталангыс жаштык узак мезгилге турбастыгы, ал башка улгайган куракка алмашаары жөнүндө айтылат. Бул аркылуу кыргыз эли адам курагынын ыраатуулугун, себеп-натыйжалык байланышын, жаштык кезде алынган илим-билим улгайганда насаат бергенге жарай тургандыгын, жасаган эмгегинин үзүрүн карыганда көрөөрүн эскертет. «Жашында мылжың болсо, Карыганда кылжың болот», - деп жаш куракта адамдык касиеттер калыптанбаса, адепсиз болсо, жакшылык менен жамандыкты, сулуулук менен көрксүздүктү билбесе, улгайганда өзүнүн орду жолу,

сый-урматы төмөн адам болот. Ошондуктан макалдар жаштарды эмгекти, жакшылыкты, сулуулукту, көрктүүлүктүү жаратуучу болууга чакырат.

Жашыңдан жаман жолго баспаганың,
Адамдык сапатыңды сактаганың [6, 99-б.]
Кайраттуу – карыса да жаштай,
Кайратсыз – жаш болсо да карыдай [6, 103-б.]

Коомчулукта чектен чыккан жүрүм-турум түшүнүгү кеңири кулач жайып турган чакта ата-бабаларыбыз таштаган кадамыбыз, баскан жолубуз, кылган аракетиниз бизди кайсы тарапка жетелерин жогорудагы макал аркылуу таамай айтып берген. Жаштарды кайраттуулукка, туура жолдо жүрүүгө, жаштайынын аракеттенүүгө, адамдык сапатка ээ болууга үндөгөн. Адам баласынын жаштайынан ээ болгон мүнөзү анын жаштык мезгили үчүн гана эмес карылыгы үчүн да таасирин тийгизерин белгилеп өткөн. Элибиз: «Абийириңди жашыңдан сакта» - деп чакырык таштайт, жакшылыкка үндөйт, таалим-тарбия берет. Ариет-намыстуу болсо – адамдагы жакшылык, адепсиз болсо – жамандык.

Адепсиз бала – таманга жабышкан чыла
Азамат (эр жигит) – бир сырдуу,
Миң кырдуу болот.
Асыл жигит – алты кырдуу, он эки сырдуу [6, 162-б.]

Жаш адамдын мүнөзү, жөндөмдүүлүгү, сапаттары жөнүндө кыргыз эли байыртан эле айтып келишкен. Ата-эне баласын жакшы үлгүнүн, эмпирикалык билимдин, турмуштук тажрыйбанын, акыл-насааттын жардамы менен тарбиялап келишкен. Жакшы бала тарбияласа ата-эненин бактысы, ал коомго да пайдалуу инсан катары боло алат. Бул тууралуу мындан миң жыл мурда жашап, өзүнүн «Дивану лугатит ат түрк» деген чыгармасында жазып калтырган бабабыз Махмуд Кашкари минтип жазган:

Калк кубанып карабайт,
Каардуу жүздүү нааданга.
Уулум акылга ээ бол!
Атын калсын алыска (эртенкиге) [1, 73-б.]

Муну менен адам ак-эстүү болуусу, абийирин жашынан сактоого умтулуусу, эр жигиттин сырдуу жана ар тараптуу жөндөмдүү, таланттуу, өнөрлүү болуусу башкы баалуулук экендигин ырастайт. Ал эми адепсиз чектен чыгуулар жаш үчүн гана эмес анын үй-бүлөсү, чөйрөсү жана коом үчүн жамандыктын көрүнүшү. Азыркы илимдин көз карашы менен айтканда жаш адамдын жан дүйнөсүн дарылоону, калыбына келтирүүнү баса белгилешкен. Элибизде: «Майкана көрбөй бала оңолбойт» - дешет. Бул үй

бүлөнүн, ата-эненин тарбиясында болбосо ал адам катарына кире албайт деген мааниде. Ата-Журттун жорук-жосунун, салт санаасын үйрөнүп, анын тарбиясын көрбөй өссө, ал суук боор болуп, коомго татыктуу адам боло албайт деген маанини түшүндүрөт [2, 182-б.]

Жаштардын тарбия алуусундагы эң чоң социалдык институттардын бири үй-бүлө. Мында үй-бүлөдө алган тарбиясы анын инсандык сапаттарынын калыптануусу үчүн өтө маанилүү. Анткени «Куш уясында көргөнүн кылат» деген сыяктуу бала үй-бүлөдө кандай таалим-тарбия алса, ошондой адам болот. «Агасы минген атты – иниси минет, Атасы салган кушту – баласы салат», - дешет кыргызда [6, 177-б.]. Бул кыргыз элинин дүйнөтаанымындагы ырааттуулукту, салттуулукту, себеп-натыйжалык байланышты көрсөтүп турат. Элдик макал жаштарга төмөндөгүдөй чакырык таштайт: «Атаң барда – эл тааны, Атың барда – жер тааны!» Бул ата-энеден, улуулардан турмушту, салтты, ырым-жырымды, жорук-жосунду бил, үйрөн деген маанидеги накыл сөз. Кыргыз эли байыртан уруу-уруктук, жамааттык жашоону кечирип келгендиктен улам, ар бир уруунун өзгөчөлөнгөн баалуулуктары болгон, турмуш-тиричилигинде айрым бир жекеликке ээ болушкан. Анткени, ар бир чоң уруу ирегелеш башка эл менен катышта болгон. Алардын жакшы жактарын алышкан, ошого карата өзгөчөлүк пайда болгон. Мына ушул өзгөчөлүктөрдү жаштар билип, тарбияланып келишкен. «Баланы жашынан үйрөт, болбосо жакшы тарбия албаган бала – тентек, орой, осол болуп калат», - деп насаат айтышкан.

Жашчылык өзү – чөп гүлү,
Жайдын жамгыр өткүнү.
Жаштык жашынып кетет,
Карылык камынтпай келет [6, 98-б.]

Ата-бабалар «жаштык», «жашчылык» мейкиндик менен мезгилде убактылуу экендигин, кыймылдуу өмүрдөн өтүп кетерин, аны чөптүн гүлү, жамгырдын өткүнү менен салыштырып айтышкан. Мындай образдуу жана таамай айтылган ой корутунду жаштарды эмгекчилдикке, ишке, келерки

куракта маанилүү, мазмундуу өмүр сүрүүгө, муун улантуудагы мол тажрыйбага ээ болууга чакырат.

Демек, макал-лакаптар кыска, образдуу түрдө бүткөн бир терең философиялык ойду чагылдырып, адамга карата багытталып пайда болгон. «Макал-лакаптарда бардык реалдуулуктун борборуна адам коюлат, анын ишмердигиндеги жашоонун кооздугунун, бүтүндүгүнүн мазмуну ар тараптуу берилет, адам акыл-эстүү жандык болгону үчүн жогору бааланат» [5, 125-6]. Жаштарга карата айтылган макал-лакаптар ымыркайдын төрөлүүсү, балалык курагы, калыптануу процесси, жаштык курагы жөнүндөгү ойлорду чагылдырат. Жаштык – бул адамдын калыптанган, инсандыгын көрсөткөн, бардык жөндөмдүүлүктөргө ээ болгон болмушунун көрүнүшү. Ал адам жашоосунун, өмүрүнүн узактыгынын бир мезгили. Бул активдүү иш аракеттеги, жаңыны жараткан, барлыкты пайда кылган курак. Аксиологиялык өнүгтө алганда жакшылыктын, сонундуктун, сулуулуктун көрүнүшү. Аны менен реалдуулук жакшы, сулуу, көрктүү болуп көрүнөт.

Адабияттар:

1. Айтматов Ч. Собрание сочинений в семи томах. [Текст]. / Ч.Айтматов. - Т.7. Статьи. Выступления. Эссе. Диалоги. / Сост. и ред. акад. Р. Рахманалиев. - М., 1998. - 544 с.
2. Карасаев, Х. Накыл сөздөр. (Тил казынасынан баян). Экинчи китеп. [Текст]. Х. Карасаев. - Ф.: «Кыргызстан» 1987. - 344-б.
3. Кашкари М. Ырлар, макалдар, уламыштар жана тил теориясы [Текст]. М.Кашкари. / Которгон А. Оморов. - Жалал-Абад, 2016. - 252-б.
4. Киргизские пословицы, поговорки и изречения [Текст]. - Фрунзе, 1979. - 340 с.
5. Токоева Г.С. Кыргыз философиясындагы адам болмушу [Текст]. / Г.С.Токоева. - Б.: Maxprint, 2015. - 244-б.
6. Усупбеков Ш. Кыргыз макал-лакаптары. - Ф.: «Кыргызстан» 1982. - 224-б.
7. Кожоназарова Ы.М. Социально-философский анализ проблемы молодежи. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2017. №. 3. С. 183-185.
8. Анарбаева Д.М., Бакирова Э.У. Проблемы молодежи. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2021. - №.6. - С. 56-59.